

Het vertrek van bedrijven uit Amsterdam

DRS. W.T.M. MOLLE - DRS. J.G. VIANEN *

De ongunstige werkgelegenheidssituatie in grote steden komt voor een deel voort uit de verplaatsing van de bedrijvigheid uit stedelijke gebieden naar gebieden direct rondom de grote steden of naar verderweg gelegen regio's. Bij die verplaatsingen kunnen zeer uiteenlopende motieven een rol spelen, zoals ruimtegebrek, arbeidsmarktomstandigheden, slechte bereikbaarheid of beperking van hinder voor de woningomgeving. Verder lijkt de mobiliteit van bedrijvigheid conjunctuurgebonden te zijn en verschilt zij sterk tussen bedrijfsklassen. In dit artikel worden de resultaten gepresenteerd van een onderzoek naar de bedrijfsverplaatsing in de regio Amsterdam over de periode 1974-1978. Daaruit komt naar voren dat de bedrijfsverplaatsingen meer samen lijken te hangen met de specifieke economische en ruimtelijke structuur van de stad dan met de algemene economische situatie.

1. Inleiding

De grote steden in Nederland zowel als in andere landen worden geconfronteerd met een ware uittocht van hun bevolking en, zij het in iets mindere mate, ook van hun werkgelegenheid. Het wordt steeds duidelijker dat als gevolg hiervan geweldige problemen ontstaan voor de stedelijke samenleving 1). Er is dan ook alle aanleiding zowel de omvang van deze fenomenen als de verschillende oorzaken beter te leren kennen. Dit is met name van belang voor de werkgelegenheid, waarover nog relatief weinig kennis bestaat. In dit artikel wordt getracht om op dit onderdeel een bijdrage te leveren.

De daling van werkgelegenheid in de steden komt slechts gedeeltelijk voort uit de directe verhuizing van activiteiten uit de stad naar elders. Daarnaast blijft de „groei” van de werkgelegenheid in de steden achter bij die in andere regio's door een geringer saldo van oprichtingen en opheffingen van bedrijven. Deze diverse componenten van de werkgelegenheidsontwikkeling hebben een zeer verschillend gewicht in het totaal van de ontwikkelingen.

In dit artikel zullen wij ons concentreren op de bedrijfsverplaatsingen. Het belang van de verplaatsingen wordt in het algemeen groter naarmate de regio kleiner is. Uit het reeds gedane onderzoek naar verplaatsingen van bedrijven in Nederland 2) komt naar voren dat deze in het verleden sterk gekenmerkt werden door een expulsië vanuit de stedelijke gebieden met name in de Randstad en een hervestiging zowel in de gebieden direct rondom de grote steden (suburbanisatie) als, op beperktere schaal, ook in verderaf gelegen gebieden (deconcentratie). Dit patroon is overigens niet uniek voor Nederland en hangt in grote mate samen met de algemene ruimtelijk-economische ontwikkeling in Westerse landen.

De meeste studies die in Nederland tot nog toe zijn gedaan, beperken zich tot de Randstad en daarbinnen nog tot de grote steden 3). Zij vallen globaal uiteen in twee categorieën: statistische analyses enerzijds en motievenonderzoeken anderzijds. Kwantitatieve analyses van de omvang en de samenstelling van de bedrijfsverplaatsing vanuit grote steden zijn tot nog toe in Nederland beperkt gebleven tot Amsterdam 4) en Den Haag 5), vooral als gevolg van het feit dat slechts voor deze steden behoorlijke statistische gegevens beschikbaar waren 6). Voor deze steden zijn ook

onderzoeken gedaan naar de motieven die bedrijven ertoe brachten om tot verplaatsing over te gaan 7).

Deze studies betreffen zonder uitzondering de periode vóór 1973, d.w.z. een periode van groei. Sindsdien heeft de economische crisis voor nogal ingrijpende wijzigingen gezorgd, bij voorbeeld ten aanzien van de groeimogelijkheden van het bedrijfsleven, de arbeidsmarktsituatie, de energiekosten enz. Te verwachten valt dat een en ander niet zonder effect is gebleven op het verplaatsingspatroon van de bedrijven 8). Dit zou bij voorbeeld zowel tot uiting moeten komen in een verminderd aantal verplaatsingen als in een wijziging van het ruimtelijk en sectoraal patroon van de verplaatsingen. Onduidelijk is evenwel of deze ontwikkelingen zich ook inderdaad hebben voorgedaan, daar er tot nog toe geen onderzoek naar is gedaan.

* De auteurs zijn verbonden aan het Nederlands Economisch Instituut, afdeling Vestigingspatronen.

1) Zie in dit verband o.a. L.H. Klaassen, W.T.M. Molle en J.H.P. Paelinck (red.), *Dynamics of urban development*, Gower Press, Farnborough 1981, en L.H. Klaassen, W.T.M. Molle en J.H.P. Paelinck (red.), *De dynamiek van de stedelijke ontwikkeling in Nederland*, NEI, Rotterdam, 1981 (Olijfreeks).

2) Willem Molle, *Industrial migration in the Netherlands, a synthesis of empirical studies*, NEI/FEER, 1981, nr. 4, binnenkort te verschijnen als hoofdstuk in het boek van L. H. Klaassen en W. T. M. Molle (red.), *Industrial migration and mobility in the European Community*, Gower Press.

3) Uitzonderingen hierop zijn o.a.: E. Wever, *Industriële suburbanisatie: enkele gegevens over Overijssel en Noord-Brabant*, *Geografisch Tijdschrift*, 1978, blz. 371-377; S. Grit, *De dynamiek in een regionaal industriële structuur: Gelderland 1955-1976*, *Geografisch Tijdschrift*, 1980, nr. 4, blz. 294-307.

4) Zie bij voorbeeld W. T. M. Molle, *Industrial mobility, a review of empirical studies and an analysis of the migration of industry from the city of Amsterdam*, *Regional Studies*, jg. 11, 1977, blz. 325-335.

5) Zie bij voorbeeld J. van der Linden (rapporteur), *Rapport onderzoek migratiemotieven bedrijven, 1969-1974*, Dienst Stadsontwikkeling, 's-Gravenhage.

6) Ook in het Rijnmondgebied is een bedrijfsregister operationeel, waardoor het ook voor dit gebied mogelijk wordt kwantitatief onderzoek naar bedrijfsverplaatsingen te verrichten. De periode waarover gegevens beschikbaar zijn en het detail waarin zij verschijnen stellen echter nog beperkingen.

7) Zie naast geciteerde onderzoeken met name ook die welke zijn opgenomen in Molle, op. cit., 1977 en Molle, op. cit., 1981.

8) P. H. Pellenburg, *Bedrijfsmigratie in Nederland*, Groningen, 1977.

In dit artikel wordt een poging gedaan in deze leemte te voorzien. Daartoe zullen enkele recente bedrijfsmigratiegegevens (m.b.t. bedrijven en werkgelegenheid) van Amsterdam 9), betrekking hebbend op de periode 1974-1978, worden geanalyseerd en vergeleken met de resultaten van een eerder gepubliceerd onderzoek dat betrekking had op de periode 1967-1973 10). Drie aspecten van de bedrijfsverplaatsingen zullen in aparte paragrafen worden besproken, te weten het tijds patroon, het bedrijfsklassepatroon en het ruimtelijk patroon.

Voordat tot de behandeling van deze aspecten wordt overgegaan zal eerst in het kort op enkele theoretische aspecten worden ingegaan en zal bovendien het relatieve belang van de verplaatsingen binnen het totaal van de ontwikkelingen die de dynamiek van de bedrijvigheid kenmerken, worden geschetst.

2. Theorie en hypothese

Theoretisch kan onderscheid worden gemaakt in factoren die de mobiliteit en factoren die de migratie van bedrijven bepalen. Mobiliteit kan worden gedefinieerd als geneigdheid om te verplaatsen en wordt beïnvloed door factoren als kapitaalintensiteit, ouderdom van de kapitaalgoederenvoorraad, stadium in de productcyclus. De migratie wordt gedefinieerd als de feitelijke verhuizing, welke wordt beïnvloed door externe factoren die de druk op bedrijven uitoefenen om te verplaatsen, zoals technologische veranderingen, overheidsingrijpen, conjuncturele schommelingen enz.

In de verscheidene onderzoeken naar de motieven voor verplaatsing van een bedrijf wordt dit onderscheid niet gevolgd, maar wordt veeleer onderscheid gemaakt in vertrek- en aankomstmotieven. De motieven die gebruikelijk als reden voor vertrek worden genoemd zijn: gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden in of bij de bestaande vestiging, slechte bereikbaarheid voor zowel personeel als goederen en factoren als onvoldoende laad-, los- en parkeerimte. In een aantal gevallen bleek dat het bedrijf moest verdwijnen vanwege overheidsmaatregelen in het kader van stadsvernieuwing, beperking van hinder voor woonomgeving enz. Ook de krapte op de arbeidsmarkt speelde voor een aantal bedrijven een rol om te verhuizen.

Op de vraag naar motieven voor hervestiging komt vaak als antwoord dat bedrijven zich gebonden voelen aan de agglomeratie en daarom zo dicht mogelijk in de buurt van de oude lokatie een nieuwe vestigingsplaats zoeken waar wel ruimte voor uitbreiding, laden, lossen en parkeren is en waar de bereikbaarheid voor met name vracht- en personenauto's goed is. Bedrijven die vanwege de situatie op de stedelijke arbeidsmarkt migreren hebben de neiging over langere afstand te verhuizen en wel naar die gebieden waar veel van de gewenste arbeidskrachten te vinden zijn, of wel naar gebieden die een woonomgeving hebben die attractief is voor potentiële nieuwe of oude meeverhuizende medewerkers.

De diverse elementen die uit deze motievenonderzoeken naar voren komen, geven bij elkaar een redelijk beeld van wat er zoal speelt bij bedrijfsverplaatsing. Wat zij echter niet vermogen is aan te geven in hoeverre deze factoren zijn gebonden aan specifieke situaties. Het relatieve belang ervan verandert dan al naar gelang de mobiliteits- en/of migratie bepalende externe factoren veranderen.

Een eerste hypothese, die ook nogal eens in de literatuur naar voren komt, is dat de aantallen verplaatsingen samenhangen met de golfbeweging van de conjunctuur 11). De gedachte daarbij is dat in een olopende conjunctuur er relatief veel bedrijven zullen expanderen. Omdat een expanderend bedrijf al gauw voor de noodzaak tot opnieuw investeren komt te staan, wordt zo'n moment vaak gebruikt om dit te realiseren op een nieuwe lokatie die vanuit bedrijfseconomisch oogpunt voordeliger is. Bij de afweging van de oude versus de nieuwe lokatie worden onder meer de

met een verhuizing gepaard gaande kosten en eventuele verhoogde huisvestingslasten vergeleken met de kosten van het opheffen van knelpunten of het doorleven met bestaande moeilijkheden op de oude lokatie. Bij goede toekomstperspectieven zal dit eerder tot een positieve migratiebeslissing aanleiding geven dan in een recessieve periode. Wij zullen de hypothese van de cyclische schommeling toetsen in paragraaf 4.

Het is zeer waarschijnlijk dat er, om tot een migratiebeslissing te komen, minder druk van b.v. „golfbeweging” nodig is voor bedrijven die mobiel zijn en meer druk voor bedrijven die immobiel zijn (b.v. als gevolg van hoge investeringen). Mobiliteitsbepalende factoren zijn nogal verschillend tussen bedrijfsklassen (vergelijk bij voorbeeld de „immobiele” staalindustrie met een „mobiele” kleine drukkerij). Bovendien is het waarschijnlijk dat het effect van wijzigingen in externe factoren nogal verschillend kan zijn per type bedrijf. Te denken valt hier bij voorbeeld aan technische ontwikkelingen en ruimtelijke beperkingen (vergelijk transportintensiteit en transportinfrastructuur). Het lijkt dan ook nuttig na te gaan of er zich in de verhuisfrequenties van bepaalde bedrijfstakken verschillen voordoen als gevolg van mobiliteitsbepalende factoren en tevens in hoeverre de veranderingen in de tijd zijn terug te voeren op wijzigingen in de externe factoren. Deze vraag zal in paragraaf 5 aan de orde worden gesteld.

Uit de literatuur is verder bekend dat er een bepaalde samenhang bestaat tussen motieven en ruimtelijke patronen. Zo is b.v. de lange-afstandsverplaatsing met name gericht op arbeidsmarktfactoren, terwijl de korte-afstandsverplaatsing met name zou samenhangen met ruimtelijke factoren. Als gevolg van de wijziging in de conjunctuur kan men aannemen dat er nu geen overwegende arbeidsmarkt oriëntatie meer bestaat. Dat zou dan ook betekenen dat de lange-afstandsverplaatsing niet langer voorkomt. Daarentegen is in de afgelopen periode in ruimtelijk beleid en ruimtelijke omstandigheden geen grote verandering opgetreden. De hypothese die in paragraaf 6 getoetst zal worden, is dan ook dubbel: na 1973 zal enerzijds versterkte suburbanisatie t.o.v. deconcentratie kunnen worden waargenomen en zal anderzijds geen wijziging in de ruimtelijke suburbanisatiepatronen zijn opgetreden.

3. Verplaatsing en groei

De totale werkgelegenheid in Amsterdam is in de totale periode 1967/1978 met ongeveer 59.000 arbeidsplaatsen gedaald. Voor rekening van bedrijfsverplaatsing naar buiten Amsterdam kwam ongeveer 39.000 arbeidsplaatsen. Dit laatste is meer dan 11% van het bestand in 1967, wat inhoudt dat gemiddeld een verlies aan arbeidsplaatsen optreedt als gevolg van bedrijfsverplaatsing van ongeveer 1% per jaar.

Bij deze verplaatsing naar lokaties buiten Amsterdam waren in de genoemde periode bijna 3.300 bedrijven betrokken. Dat is in totaal bijna 9% van het totale aantal bedrijven dat in 1967 in de stad was gevestigd. Er is nogal wat verschil in de migratieratio voor grote en kleine bedrijven. Van de eerste (met meer dan 10 werknemers) vertrok

9) Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam, De Amsterdamse bedrijven, *Statistische mededelingen van het Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam*, 1978, nr. 223 en 1980, nr. 231.

10) Zie Molle, op. cit. 1977.

11) SISWO, *Industriële bedrijfsmigratie in Nederland in de jaren 1950-1962; een onderzoek naar vestigingsplaatsfactoren*, 1967; M. E. C. Sant, *Industrial movement and regional development: The British case*, Londen, 1975; S. Nunn, *The opening and closures of manufacturing units in the United Kingdom 1966-1975*, Government Economic Service, Working Paper nr. 36, Londen, 1980.

gemiddeld per jaar 1,4% van het bestand. Voor kleine bedrijven lag dit percentage lager, namelijk op 0,8%.

Het is nuttig de rol van de verplaatsingen niet alleen te zien ten opzichte van de totale werkgelegenheid en de totale aantallen bedrijven, maar ook ten opzichte van andere componenten van de groei. Richten we ons in eerste instantie op de werkgelegenheid, dan blijkt uit Kruijts analyse van het cijfermateriaal van het Bureau voor de Statistiek dat in de periode 1967-1978 gemiddeld 2,2% van de arbeidsplaatsen per jaar verloren zijn gegaan door opheffingen (2). De werkgelegenheid daalde nog eens met gemiddeld 0,9% per jaar als gevolg van een negatief saldo van uitbreidingen en inkrimpingen. Daartegenover stond 2,3% groei per jaar als gevolg van oprichtingen van nieuwe bedrijven, hetgeen inhoudt dat het saldo van arbeidsplaatsengroei als gevolg van opheffingen en oprichtingen in deze periode nog positief was. Verder dient te worden opgemerkt dat beide componenten afzonderlijk groter waren dan de verplaatsing van arbeidsplaatsen (0,9%).

Na 1973 zijn er geen gedetailleerde gegevens meer beschikbaar over het relatieve belang van de componenten van de groei voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid. Het enige cijfer dat bekend is, is het verplaatsingspercentage en dat is praktisch stabiel gebleven op 0,9.

Er zijn wel enige basisgegevens beschikbaar met betrekking tot het relatieve belang van de componenten ten aanzien van de ontwikkeling van het aantal vestigingen. Vanzelfsprekend vervalt hierbij dan de component groei daar deze binnen één en dezelfde vestiging wordt gerealiseerd. Net als bij de werkgelegenheid is ook hier de groep immigratie niet opgenomen daar deze verwaarloosbaar klein is. De betreffende cijfers zijn weergegeven in tabel 1.

Tabel 1. Mutaties van het aantal vestigingen in Amsterdam in de periode 1966-1973 en 1975-1978 in jaarlijkse percentages van het gemiddeld bedrijvenbestand in de betreffende perioden

	Oprichtingen	Opheffingen	Bedrijfsverplaatsing
1966-1973	5,3%	6,8%	0,9%
1975-1978	6,1%	10,8%	0,9%

Bron: Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam.

Uit tabel 1 blijkt in de eerste plaats dat het migratiepercentage van bedrijven voor beide perioden 0,9 per jaar is, hetgeen gelijk is aan het eerder genoemde

migratiepercentage van arbeidsplaatsen. In de tweede plaats blijkt dat procentuele mutatie van het aantal bedrijven vanwege de talrijke oprichtingen en opheffingen groter is dan de mutatie van de werkgelegenheid in de periode 1967-1973. Dit effect kan met name toegeschreven worden aan de kleine bedrijven. Bij grote bedrijven zullen fluctuaties immers in eerste instantie kunnen worden opgevangen door aanpassingen van de personeelsomvang, terwijl bij kleine bedrijven het eerder een kwestie zal zijn van nieuw oprichten of opheffen.

Uit tabel 1 blijkt dat in de laatste periode de mutaties van opheffing en oprichting nog in omvang zijn toegenomen. Was in de eerste periode het negatieve saldo van oprichtingen en opheffingen nog beperkt en in dezelfde orde van grootte als het percentage van de verplaatsing, in de tweede periode blijkt het saldo van beide componenten veel negatiever te zijn dan dat van verplaatsing. Dit ligt voor de hand gezien de economische ontwikkeling. Men hoeft niet te verwachten dat de verhoudingen tussen beide anders zullen liggen voor werkgelegenheid, hoewel alle percentages mogelijk wat lager zullen liggen.

Het beeld dat hieruit naar voren komt, is dat van een relatief statisch patroon van bedrijfsverplaatsingen en een aanmerkelijk veranderend patroon van opheffing en inkrimping. Dit zou dan tot de conclusie aanleiding kunnen geven dat voor het economisch beleid in het bijzonder opheffingen en inkrimpingen interessant zijn, terwijl de verplaatsingen vooral in het licht van het ruimtelijk beleid bezien moeten worden. Deze punten zullen in de navolgende paragrafen nader worden behandeld.

4. Het tijdspatroon

Het vertrek van bedrijven uit Amsterdam naar andere gemeenten in Nederland vertoont in de loop van de tijd vrij grote schommelingen. Een beeld hiervan wordt gegeven in tabel 2, welke voor alle jaren uit de periode 1967 tot 1978 een overzicht geeft van het aantal bedrijven dat de stad verlaten heeft alsmede van het aantal in die bedrijven werkzame personen. Naast de gegevens voor alle bedrijven zijn ook

12) B. Kruijt, The changing spatial pattern of firms in Amsterdam: Empirical evidence, *TESG*, jg. 70, 1979, nr. 3.

Tabel 2. Totaal aantal bedrijven en de daarin werkzame personen verplaatst vanuit Amsterdam naar buiten de gemeente in de periode 1967-1978.

Jaar a)	Alle bedrijven					Bedrijven met 10 of meer werknemers						
	aantal	verhuispercentage b)	werkzame personen	verhuispercentage c)	gemiddelde bedrijfs-grootte	aantal	verhuispercentage b)	werkzame personen	verhuispercentage c)	gemiddelde bedrijfs-grootte	aandeel van totaal aantal bedrijven	aandeel werkzame personen tov totaal aantal werkzame personen
1967	239	0,6	2.750	0,8	12	55	1,2	2.241	0,8	41	23	81
1968	240	0,7	3.389	1,0	14	60	1,3	2.891	1,1	48	25	85
1969	286	0,8	2.076	0,6	7	63	1,5	1.508	0,6	24	22	73
1970	288	0,8	3.260	0,9	11	66	1,6	2.590	1,0	39	23	79
1971	388	1,1	6.131	1,8	16	91	2,3	5.243	2,0	58	23	86
1972	271	0,8	2.963	0,9	11	61	1,6	2.353	0,9	39	23	79
1973	402	1,2	4.200	1,3	10	50	1,4	3.286	1,3	65	12	78
1974	303	1,0	3.561	1,1	12	71	2,0	2.823	1,2	40	23	79
1975	252	0,8	3.142	1,0	12	49	1,4	2.604	1,1	53	19	83
1976	336	1,1	2.958	1,0	9	64	1,9	2.092	0,9	33	19	71
1977	289	1,0	2.175	0,8	8	38	1,1	1.473	0,7	39	13	68
1978	206	0,8	2.161	0,8	10	46	1,4	1.667	0,7	36	22	77
Totaal	3.500	8,8	38.766	11,3	11	714	15,5	30.771	11,0	43	20	79

a) Jaren tot 1974 lopen van oktober tot oktober, b.v. 1973 = oktober 1972 - oktober 1973.

b) Het aantal verhuisde bedrijven in procenten van het totaal aantal bedrijven in Amsterdam aan het begin van elk jaar.

c) Het aantal verhuisde werkzame personen in procenten van het totaal aantal werkzame personen in Amsterdam aan het begin van elk jaar.

Bron: Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam.

vergelijkbare gegevens voor de grotere bedrijven (met meer dan 10 werknemers) opgenomen. Dit is gedaan omdat in de analyses die in de volgende paragrafen volgen alleen deze groep nader beschouwd kan worden.

De cijfers in tabel 2 geven aan dat er een zekere golfbeweging zit in het aantal verplaatsingen. Sinds 1967 is er een stijging waar te nemen van het aantal bedrijven dat is verplaatst, een stijging die zijn maximum bereikt in 1973, het jaar van de oliecrisis. Na dat jaar is er sprake van een geleidelijke daling. Dit patroon, dat zowel voor de totale groep bedrijven als voor de grote bedrijven geldt, komt ook tot uiting in de gegevens over de werkgelegenheid van beide groepen bedrijven.

Hoewel deze oppervlakkige beschouwing van het tijds patroon ertoe zou kunnen leiden om de hypothese van de invloed van de golfbeweging van de economische activiteit op de verplaatsingen bevestigd te achten, blijkt bij nadere beschouwing toch dat daarvoor maar weinig houvast bestaat. Dit komt vrij duidelijk naar voren als de aantallen verplaatsingen niet absoluut gezien worden, maar in relatie tot het totale aantal in Amsterdam gevestigde bedrijven. Dan blijkt dat de verhuispercentages in de tijd vrij stabiel zijn.

Dit beeld verandert nauwelijks als de analyse wordt verbijzonderd naar grootteklasse van de bedrijven. Zoals uit de twee laatste kolommen van tabel 2 blijkt, maken de bedrijven met tien of meer werknemers steeds zo'n 20% uit van het totaal aantal bedrijven dat verhuist. De 20% grote bedrijven zijn verantwoordelijk voor 80% van het verlies aan arbeidsplaatsen (een ander voorbeeld van de 20-80% vuistregel). De verplaatsingen van de grote bedrijven blijken evenwel aan het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig een enigszins belangrijkere rol te hebben gespeeld dan in de overige jaren zeventig.

Gezien de grote stabiliteit van het verplaatsingspatroon in de beschouwde periode, lijkt er weinig ondersteuning te vinden voor de hypothese van een dalende mobiliteit in een periode van een dalende conjunctuur. Dit moge een aanwijzing zijn dat veeleer andere factoren dan de economische omstandigheden in algemene zin een belangrijke rol spelen voor het verplaatsingsgedrag van bedrijven. Hierbij gaan de gedachten in de richting van gemeentelijke maatregelen met betrekking tot stadsvernieuwing, metrobouw, verkeerscirculatie en van de beschikbare ruimte op bedrijfsterreinen en in kantoren en de daar van belang zijnde voorwaarden (erfpacht, prijzen).

De ontwikkelingen in de laatste twee jaren, vooral met betrekking tot de grote bedrijven, laten evenwel zien dat de bedrijfsmigratie vanuit Amsterdam enigszins aan het afnemen is. Of dit samenhangt met de aan het eind van de jaren zeventig verder afkalvende economie laat zich bij gebrek aan recentere informatie moeilijk zeggen.

5. Het bedrijfsklassepatroon

De mobiliteit van de bedrijvigheid vanuit de grote stad kan sterk verschillen naar gelang de aard van het bedrijf. Dit is met name het gevolg van het feit dat de binding met het grootstedelijke milieu verschilt of dat de ruimtelijke omstandigheden van de grote stad anders inwerken op de bedrijfsontwikkeling: bepaalde typen bedrijven ondervinden bij de bedrijfsvoering of expansie meer hinder van de beperkingen die een vestiging in de stad hen oplegt dan andere. In het onderzoek 13) betreffende de periode 1967-1973 bleken zulke omstandigheden zich met name voor te doen in de bedrijfsklasse groothandel. Deze activiteit is in hoge mate afhankelijk van aan- en afvoer per vrachtwagen, welke grote moeilijkheden ondervindt van de verkeerssituatie in de stad. Bovendien werd de groothandel door de technische ontwikkeling (met name de vorkheftruck) gedwongen naar grote gelijkvloerse ruimten om te zien, die in de stad praktisch niet voorhanden zijn.

Het is interessant na te gaan hoe de mobiliteit per

bedrijfsklasse zich in de tijd heeft gewijzigd. Daartoe zijn de mobiliteitsgegevens per bedrijfsklasse samengebracht in tabel 3. Daarin wordt onderscheid gemaakt in twee perioden: de ene betreft 1967-1973 en de andere 1974-1978. Gezien het verschil in lengte tussen deze twee zijn in de tabel ook enkele gegevens opgenomen met betrekking tot gemiddelde jaarlijkse mobiliteit voor beide perioden.

Een analyse van de sectorale opbouw van de verplaatste bedrijven kan om statistische redenen slechts geschieden voor bedrijven met 10 of meer werknemers. In de waarnemingen van het Amsterdamse bureau voor de statistiek wordt de bedrijfsklasse „overige diensten” niet volledig meegenomen: het „openbaar bestuur” en andere overheidsactiviteiten blijven steeds buiten beschouwing.

Bij bestudering van tabel 3 valt op dat groothandelsbedrijven het grootste aandeel (46%) in de totale verplaatsingsactiviteit hebben; van de in 1967 in Amsterdam aanwezige groothandelsbedrijven is in de analyseperiode in totaal een derde naar buiten de gemeente gelegen lokaties vertrokken. Deze verplaatsingsactiviteit is in beide perioden relatief praktisch even groot.

De verplaatsingen van industriële bedrijven nemen 20% van het totaal voor hun rekening. Relatief gezien stoot de industrie echter minder van haar bedrijven af (1%) dan de tertiaire en kwartaire sector (1,5%). Dit laatste is echter voornamelijk te danken aan de hoge cijfers voor de groothandel. Wordt voor deze groep gecorrigeerd, dan komt het jaarlijkse mobiliteitspercentage voor de resterende diensten ook op het gemiddelde van ca. 1 uit. Deze verhoudingen wijzigen zich nauwelijks tussen de beide perioden.

Dit is bepaald niet meer het geval als op de meer gedetailleerde bedrijfsklassen wordt ingegaan. Inderdaad blijkt dan dat er voor nogal wat bedrijfsklassen vrij wisselvallige ontwikkelingen optreden. Voor een gedeelte moeten deze aan toevallige factoren worden toegeschreven. Voor een ander gedeelte zou echter kunnen worden verwacht dat zij het gevolg zijn van de verschillen in reacties van bedrijfsklassen op veranderingen in de mobiliteitsbepalende factoren enerzijds en van verschillen in de kracht van de migratie-invloeden anderzijds. In eerder onderzoek voor Amsterdam 14) kon een, zij het zwak, verband worden vastgesteld tussen de verplaatsingsintensiteit enerzijds en de transportintensiteit en de optimale bedrijfsgrootte van de bedrijfsklassen anderzijds. Op verschillende manieren is getracht om na te gaan in hoeverre de wijzigingen die zich hebben voorgedaan in deze twee variabelen evenals in een aantal andere mogelijk ook relevante variabelen invloed hebben uitgeoefend op de verplaatsingsintensiteit. Deze analyse heeft geen duidelijke indicaties opgeleverd. Het is mogelijk dat ons hierbij zowel het relatief gering aantal bedrijven, als het samenvoegen van bedrijven in niet-homogene bedrijfsklassen parten heeft gespeeld.

Kortom, er blijken geen saillante verschillen te bestaan in de mobiliteitspercentages van de bedrijfsklassen tussen de beide perioden, waarin de economische situatie sterk verschilde.

6. Het ruimtelijke patroon

Het geografisch patroon van de bedrijfsverplaatsing uit de grote steden wordt gekenmerkt door suburbanisatie. Dit hangt samen met het feit dat het met name ruimtelijke factoren als gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden, slechte bereikbaarheid enz. zijn die de verplaatsing veroorzaken.

13) Zie Molle, op. cit., 1977.

14) Zie Molle, op. cit., 1977.

Gezien de wens van bedrijven bij verplaatsing zoveel mogelijk hun personeelsbestand en hun zakelijke contacten te handhaven, vestigt een groot gedeelte van de verplaatsters zich zo dicht mogelijk bij de oude lokatie op plaatsen waar de belangrijkste ruimtelijke vestigingsvoorwaarden wel vervuld zijn. Slechts een beperkt aantal verhuist over grotere afstanden. Dit beeld wordt duidelijk geïllustreerd door de cijfers in tabel 4. Deze laten zien dat in de gehele periode 85% van de bedrijven met 10 of meer werknemers die uit Amsterdam vertrekken, zich hervestigt in drie westelijke provincies (Randstad). Hiervan blijft dan weer ongeveer

driekwart in Noord-Holland. Naar het Uitstralingsgebied verplaatst zich ongeveer 12,5% van het aantal bedrijven, terwijl 2,5% een lokatie in de perifere provincies verkiest.

Andermaal kan nu de vraag worden gesteld of dit patroon zich in de loop der jaren heeft gewijzigd. Dit blijkt nauwelijks het geval te zijn. Zoals tabel 4 aangeeft blijkt het aandeel van de bedrijven dat zich in de twee perioden in de Randstad hervestigt zeer stabiel te zijn. Dit geldt eveneens voor de werkgelegenheid die met deze bedrijfsverplaatsing is gemoeid. De cijfers geven evenwel een indicatie dat de relatief kleine bedrijven sinds 1974 dichter bij Amsterdam blijven,

Tabel 3. Aantal bedrijven met 10 of meer werknemers dat uit Amsterdam vertrokken is, naar bedrijfsklasse en periode

Bedrijfsklasse (ISIC)	Aantal bedrijven		Aantal verplaatsingen			Jaarlijks mobiliteitspercentage a)		
	1967	1974	1967/1973	1974/1978	1967/1978	1967/1973	1974/1978	1967/1978
Voedingsmiddelen	100	62	7	3	10	1,0	0,9	0,8
Dranken/tabak	11	8	-	2	2	-	5,0	1,5
Textiel	6	4	1	-	1	2,4	-	1,4
Schoenen/kleding	281	100	13	9	22	0,7	1,8	0,7
Hout	18	8	2	2	4	1,6	5,0	1,9
Meubelen	37	22	3	1	4	1,2	0,9	0,9
Papier	22	13	5	1	6	3,3	1,5	2,3
Grafische industrie en uitgeverij	192	174	16	8	24	1,1	0,9	1,0
Leer en rubber	26	6	4	1	5	2,1	3,3	1,6
Chemie	46	32	2	3	5	0,6	1,8	0,9
Aardewerk	21	10	3	-	3	2,0	-	1,2
Metaalproducten	99	63	20	5	25	2,9	1,5	2,1
Machines	79	58	4	6	10	0,7	2,0	1,1
Electrotechnische industrie	33	23	6	5	11	2,6	4,3	2,8
Transport middelen	115	103	4	-	4	0,6	-	0,3
Overige industrie	70	44	7	2	9	1,4	0,9	1,1
Industrie	1.156	730	97	48	145	1,2	1,3	1,0
Bouw	435	352	48	22	70	1,6	1,2	1,3
Elektriciteit, gas en water	22	27	-	-	-	-	-	-
Groothandel	990	732	210	122	332	3,0	3,3	2,8
Kleinhandel	363	330	2	1	3	-	-	-
Horeca	156	145	-	-	-	-	-	-
Banken	139	166	5	10	15	0,5	1,2	0,8
Verzekeringen	120	115	13	7	20	1,5	1,2	1,4
Vervoer	343	259	25	13	38	1,0	1,0	0,9
Communicatie	21	28	-	-	-	-	-	-
Maatschappelijke diensten	109	163	4	-	4	0,5	-	0,3
Zakelijke diensten	423	447	32	35	67	1,1	1,6	1,3
Overige diensten	169	126	10	10	20	0,9	1,6	1,0
Diensten	2.833	2.511	301	198	499	1,5	1,6	1,5
Totaal	4.446	3.620	446	268	714	1,4	1,5	1,3

Bron: Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam.

a) Het mobiliteitspercentage is berekend door het jaarlijks gemiddelde van het aantal verplaatste bedrijven per periode te delen door het bestand aan het begin van deze periode.

Tabel 4. Aantal bedrijven met 10 of meer werknemers en de daarin werkzame personen verplaatst vanuit Amsterdam naar elders in Nederland in de periode 1967-1978

	Absoluut						Procenten					
	bedrijven			werkzame personen			bedrijven			werkzame personen		
	1967/1973	1974/1978	1967/1978	1967/1973	1974/1978	1967/1978	1967/1973	1974/1978	1967/1978	1967/1973	1974/1978	1967/1978
Noord-Holland	268	163	431	10.544	7.005	17.549	60,1	60,8	60,4	52,4	65,7	57,0
Utrecht	69	31	100	3.316	954	4.270	15,5	11,6	14,0	16,5	9,0	13,9
Zuid-Holland	38	36	74	3.822	1.273	5.095	8,5	13,4	10,4	19,0	11,9	16,6
Randstad	375	230	605	17.682	9.232	26.914	84,1	85,8	84,8	87,9	86,6	87,5
Gelderland	} 31	9	} 46	} 1.088	} 411	} 1.618	} 7,0	} 3,4	} 6,4	} 5,4	} 3,9	} 5,2
Zuidelijke IJsselmeerpolders												
Overijssel	4	7	11	65	185	250	0,9	2,6	1,5	0,3	1,7	0,8
Noord-Brabant	21	11	32	861	489	1.350	4,7	4,1	4,5	4,3	4,6	4,4
Zeeland	1	1	2	13	35	48	0,2	0,4	0,3	0,1	0,3	0,2
Uitstralingsgebied	57	34	91	2.027	1.239	3.266	12,8	12,7	12,7	10,1	11,6	10,6
Groningen	-	1	1	-	10	10	-	0,4	0,1	-	0,1	-
Friesland	2	-	2	28	-	28	0,4	-	0,3	0,1	-	0,1
Drente	8	1	9	320	69	389	1,8	0,4	1,3	1,6	0,7	1,3
Limburg	4	2	6	55	109	164	0,9	0,7	0,8	0,3	1,0	0,5
Periferie	14	4	18	403	188	591	3,1	1,5	2,5	2,0	1,8	1,9
Nederland	446	268	714	20.112	10.659	30.771	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam.

immers het aandeel van de bedrijven dat in de Randstad blijft loopt iets op, terwijl het aandeel van de werkgelegenheid iets terugloopt.

Hetzelfde kan overigens worden gezegd van het aandeel van bedrijven die naar het Uitstralingsgebied verhuizen. Hoewel in absolute termen gering van omvang (18 in totaal) is er bij de verhuizingen naar de perifere provincies een tendens tot daling waarneembaar. Verplaatste in het eerste tijdvak nog 3% van de bedrijven zich naar deze provincies, daarna is dit tot de helft gereduceerd.

De verdeling over provincies binnen deze zones is nogal aan schommelingen onderhevig. Aangezien het hier een gering aantal bedrijven betreft, zal er niet verder op worden ingegaan. Wel verdient vermelding dat enige verschuiving in de bedrijfsverplaatsing van Utrecht naar Zuid-Holland is opgetreden. Verder blijkt dat Noord-Holland in de tweede periode kans heeft gezien binnen haar grenzen de relatief grotere bedrijven te hervestigen, hetgeen voornamelijk ten koste van Utrecht en Zuid-Holland ging. Immers, omvatten de bedrijven die in Noord-Holland bleven gemiddeld 39 arbeidsplaatsen in het tijdvak 1967-1973, daarna liep dit op tot 43. De relatief grotere bedrijven vertoonden derhalve de tendens zich of wel dichterbij Amsterdam te hervestigen of helemaal naar de uitstralings- en perifere provincies te verhuizen. De aantrekkelijkheid van de andere Randstadprovincies leek te verminderen.

Gezien de grote omvang van de korte-afstandverplaatsingen lijkt het interessant dit patroon wat nader te analyseren. Daartoe zijn de kaarten 1 en 2 gemaakt. Deze kaarten geven het aantal bedrijven weer dat in de beide perioden naar gemeenten in de onmiddellijke nabijheid van Amsterdam verhuisde.

In aanmerking nemende dat in de tweede periode het aantal verplaatste bedrijven nogal wat lager lag dan in de eerste periode, blijkt uit vergelijking van beide kaarten dat in grote lijnen het beeld hetzelfde is gebleven. Het grootste gedeelte van de bedrijven blijkt zich steeds in de onmiddellijke nabijheid van Amsterdam te hervestigen, met name in de zuidelijke schil. Toch lijkt het erop dat recent ook de noordelijke schil iets meer in de belangstelling staat dan vroeger: was het aandeel van de gemeenten ten noorden van het Noordzeekanaal in de eerste periode nog maar 15% van

het totaal van de bedrijven die vanuit Amsterdam naar andere plaatsen in de provincie verhuisden, in de tweede periode was dit gestegen tot 21%. Voor zover het verplaatsing van bedrijven uit Amsterdam betreft, lijkt het dus dat de werkelijkheid iets dichterbij de wensen van het overloopbeleid gaat aansluiten dan in het verleden het geval was.

7. Conclusies

Uit voorgaande analyses bleek er een opmerkelijke overeenkomst te bestaan tussen de verplaatsingspatronen die golden in de periode voor 1974 en die voor de periode daarna konden worden vastgesteld.

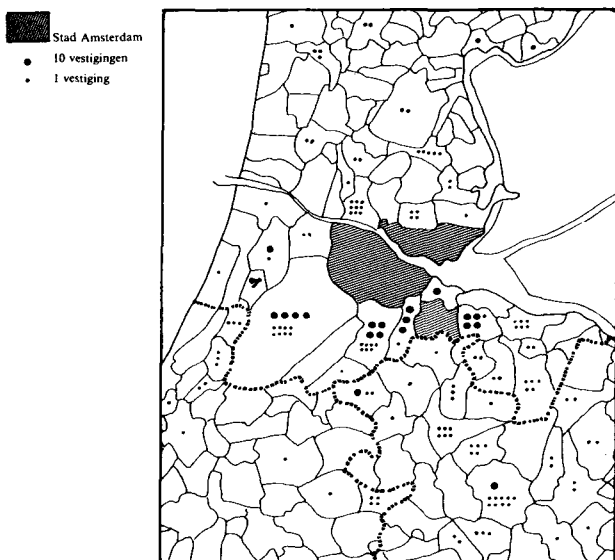
Opmerkelijk is de ontwikkeling van de rol die de bedrijfsverplaatsingen spelen in het totale werkgelegenheidsverlies. Het aandeel van de bedrijfsverplaatsingen in de totale teruggang is duidelijk gedaald, hetgeen impliceert dat de andere oorzaken, zoals opheffingen en inkrimpingen een belangrijkere rol zijn gaan spelen in de economische ontwikkeling van Amsterdam.

De min of meer stabiele patronen duiden erop dat het verschijnsel bedrijfsverplaatsing vanuit een stad als Amsterdam sterk bepaald is door factoren die inherent zijn aan de economisch en ruimtelijke structuur van de stad, en veel minder door factoren die verband houden met de veranderde algemene economische situatie.

Deze conclusie wordt nog versterkt doordat uit enige gedetailleerde analyses van sectorale ontwikkelingen en geografische patronen bleek dat daarin over de tijd geen duidelijke verschillen optraden. Slechts voor de laatste twee jaren bestaan er lichte aanwijzingen voor een verminderde verplaatsingsactiviteit. Onduidelijk is of dit voortvloeit uit effecten die door de aanhoudende economische crisis gaan werken, door andere omstandigheden worden veroorzaakt, of dat het voorbijgaande inzinkingen zijn, zoals ook eerder wel waargenomen. Slechts de analyse van nog recent materiaal zal hier meer inzicht kunnen verschaffen.

W.T.M. Molle
J.G. Vianen.

Kaart 1. Aantal verplaatsingen vanuit Amsterdam naar gemeente, 1967-1973

Kaart 2. Aantal verplaatsingen vanuit Amsterdam naar gemeente, 1974-1978

